

**PARLAMENT REPORTAJLARI VA TAHLILIIY MAQOLALARDA RITORIK
USULLAR VA ARGUMENTATSIYA****Muxiddinova Aziza Fazliyevna**

*Samarqand davlat chet tillar instituti Sharq tillar fakulteti
“Xalqaro jurnalistika” yo‘nalishi 3-bosqich 2408-guruh talabasi*

Annotatsiya. Maqolada parlament reportajlari va tahliliy maqolalarda qo‘llanadigan ritorik usullar hamda argumentatsiya tuzilishi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot klassik ritorika, yangi ritorika, Toulmin modeli, pragma dialektik yondashuv, metafora nazariyasi va argumentatsiya sxemalariga tayanadi. Natijada reportaj bilan tahliliy maqolaning argumentatsion farqlari aniqlandi, parlament matnida uchraydigan ritorik usullar tizimlashtirildi va ularni baholashning amaliy savollari taklif etildi.

Kalit so‘zlar: ritorika, argumentatsiya, parlament reportaji, tahliliy maqola, metafora, ishontirish, jurnalistik mahorat.

Abstract. The article theoretically analyzes rhetorical devices and the structure of argumentation used in parliamentary reportages and analytical articles. The argumentative differences between a reportage and an analytical article were identified, rhetorical devices typical for parliamentary texts were systematized and practical questions for evaluating them are proposed.

Keywords: rhetoric, argumentation, parliamentary reportage, analytical article, metaphor, persuasion, journalistic skill.

Parlament haqidagi har bir yaxshi matn o‘quvchini nimagadir ishontiradi. Reportaj o‘quvchiga majlis zalidagi muhitni his qildirib, voqeaning muhimligiga ishontiradi, tahliliy maqola esa qonunning foydasi yoki zarari haqida muayyan xulosani isbotlaydi. Ikkala holatda ham jurnalist so‘z tanlovi, matn tuzilishi va dalillar tartibi orqali o‘quvchi fikriga ta’sir qiladi. Shu bois ritorika va argumentatsiya parlament jurnalistikasi mahoratining ajralmas qismi hisoblanadi. Ritorika tarixan ishontirish san’ati sifatida tushunilgan. Aristotel ishontirishning uch vositasini ajratgan, ya’ni so‘zlovchining ishonchliligi, tinglovchining his tuyg‘ularini uyg‘otish va mantiqiy dalil¹. Bu uch vosita bugungi jurnalistika uchun ham dolzarb. Jurnalistning obro‘si matnga ishonchni belgilaydi, voqeaning insoniy tomoni his tuyg‘uga ta’sir qiladi, raqam va hujjat esa mantiqiy asos bo‘ladi. Parlament matnida ularning uyg‘unligi ayniqsa muhim, zero siyosiy mavzuda ishonch ham, dalil ham birdek talab qilinadi.

Perelman va Olbrechts-Tyteca yangi ritorika nazariyasida argumentatsiyaning muvaffaqiyati tinglovchiga moslashishga bog‘liqligini ta’kidlagan. Dalil qanchalik

¹Aristotle, *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*, trans. George A. Kennedy, New York: Oxford University Press, 1991.

mantiqiy bo'lmasin, auditoriya uni qabul qilmasa, ishontirish sodir bo'lmaydi². Parlament jurnalisti ham o'quvchi kimligini bilishi kerak. Mutaxassis uchun yoziladigan tahliliy maqola bilan keng ommaga mo'ljallangan reportaj turli dalil va til talab qiladi. Shunga qaramay, parlament jurnalistikasida ritorik usullar va argumentatsiya masalasi yetarli o'rganilmagan. Jurnalistlar odatda fakti to'g'ri yetkazish haqida ko'proq o'ylaydi, ishontirish usullari esa ongsiz tarzda qo'llanadi. Bu o'quvchini sezdirmasdan yo'naltirish xavfini tug'diradi. Shuni ochiq aytish kerak, bu maqola nazariy tahlilga asoslangan va uning uchun haqiqiy nashrlardan matnlar korpusi tuzilmadi. Ritorik usullarni ko'rsatuvchi iboralar muallif tomonidan tuzilgan namunalar bo'lib, real maqolalardan olinmagan va faqat usulni tushuntirish uchun keltirilgan. Janr tanlovi masalasida jurnalistikaning umumiy tamoyillariga tayandik³.

Argumentatsiyani tushunish uchun Toulmin modeli qulay. U argument tuzilishini oltita qismga ajratgan, ya'ni da'vo, asos, o'tkazuvchi qoida, qo'llab quvvatlash, cheklov va rad etish imkoniyati⁴. Masalan jurnalist qonunning byudjetga og'ir yuk bo'lishini da'vo qilsa, asos sifatida raqamlarni, o'tkazuvchi qoida sifatida byudjet yukining yomon ekani haqidagi umumiy fikrni, cheklov sifatida esa bu xulosa faqat ma'lum shartlarda to'g'ri ekanini ko'rsatishi mumkin. Cheklov va rad etish imkoniyatini ko'rsatmagan maqola ishonchli ko'rinmaydi. van Eemeren va Grootendorst pragma dialektik yondashuvda argumentatsiyani fikrlar ixtilofini hal qiluvchi tanqidiy muhokama sifatida tushuntirgan va mantiqiy xatolarni muhokama qoidalarini buzish sifatida tahlil qilgan⁵. Parlament jurnalistikasida bu yondashuv ikki tomonlama bahsni xolis aks ettirishga yordam beradi. Jurnalist har bir tomonning da'vosi va dalilini alohida ko'rsatib, bahsni oddiy to'qnashuvga aylantirmasligi lozim.

Walton, Reed va Macagno argumentatsiya sxemalarini tizimlashtirib, har bir sxemaga tanqidiy savollar to'plamini biriktirgan. Masalan mutaxassis fikriga tayanish sxemasida mutaxassis haqiqatan shu sohada bilimdonmi va boshqa mutaxassislar ham shunday deydimi degan savollar beriladi⁶. Parlament jurnalisti ko'pincha mutaxassis fikriga, oqibatga va o'xshashlikka tayanadi. Shu bois har bir sxemaning tanqidiy savollarini o'z matniga qo'llab ko'rishi foydali bo'ladi.

Endi reportaj va tahliliy maqolaning argumentatsiyani qanday qurishiga qaraylik. Reportajda da'vo ko'pincha ochiq aytilmaydi, u sahna, personaj va tafsilot orqali

²Chaïm Perelman and Lucie Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1969.

³Bill Kovach and Tom Rosenstiel, *The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*, New York: Crown Publishers, 2001.

⁴Stephen E. Toulmin, *The Uses of Argument*, Cambridge: Cambridge University Press, 1958.

⁵Frans H. van Eemeren and Rob Grootendorst, *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

⁶Douglas Walton, Chris Reed, and Fabrizio Macagno, *Argumentation Schemes*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

yetkaziladi. Majlis zalidagi kech soatdagi charchoq, qizg'in bahs va qaror e'lon qilingan zumdagi sukunat o'quvchiga voqeaning ahamiyatini his qildiradi. Bu yo'lning kuchi hissiy ta'sirda, xavfi esa o'quvchi yashirin xulosani anglamasdan qabul qilishida. Tahliliy maqolada esa da'vo ochiq aytiladi va dalillar ketma ketligi ko'rsatiladi. O'quvchi muallif nimani isbotlamoqchi ekanini biladi va dalilni tekshirishi mumkin. Bu yo'lning kuchi shaffoflikda, xavfi esa quruq va murakkab bo'lib qolishida. Eng yaxshi parlament matni ikkala yo'lning ustunligini uyg'unlashtiradi, ya'ni tafsilot bilan jonlantiradi, dalil bilan mustahkamlaydi.

Parlament matnida eng ko'p uchraydigan beshta ritorik usulni ajratdik. Birinchisi metafora. Lakoff va Johnson metafora faqat bezak bo'lmay, odamlarning fikrlash va fikrni tasavvur qilish usulini shakllantirishini ko'rsatgan⁷. Masalan "qonun jangi" yoki "bahs maydoni" iboralari parlamentni urush tasavvuriga bog'laydi, "qonun yo'li" yoki "kelishuv ko'prigi" esa hamkorlik tasavvurini uyg'otadi. Ikkinchisi takror va uch a'zoli qurilma, masalan "ochiq, tushunarli va adolatli qaror" iborasi. U fikrni esda qoldiradi, lekin mazmunsiz jarangdorlikka aylanib ketishi mumkin.

Uchinchisi savol shaklida berilgan da'vo, ya'ni ritorik so'roq. "Fuqaro bu qonunni qachongacha kutadi" degan savolning javobi tayyor bo'ladi va u o'quvchini yashirin xulosaga yo'naltiradi. To'rtinchisi o'xshatish va taqqoslash. Byudjetni oila daromadiga o'xshatish masalani tushunarli qiladi, ammo o'xshatish noto'g'ri tanlansa, o'quvchi xato xulosa chiqaradi. Beshinchisi raqam va misolning uyg'unligi. Statistika bilan bitta oila hikoyasi birga berilsa, umumiy fikr jonlanadi, lekin bitta misolni butun jamiyatga umumlashtirish xatoga olib keladi.

Ritorik usulning o'zi yaxshi yoki yomon bo'lmaydi, uning axloqiy bahosi qanday maqsadda va qanchalik ochiq qo'llanishiga bog'liq. Entman freyming haqida gapirib, tanlab ajratib ko'rsatish muammoni aniqlash va baho berishga xizmat qilishini aytgan⁸. Ritorik usullar ham shu tarzda freymni mustahkamlaydi. Metafora parlamentni jang maydoni deb tasvirlasa, o'quvchi har bir kelishuvni kuch sinovi sifatida ko'ra boshlaydi. Shu bois jurnalist metafora tanlashda u o'quvchida qanday umumiy tasavvur hosil qilishini o'ylashi lozim. Argumentatsiya sifatini tekshirish uchun jurnalist va muharrir o'zlariga beshta savol berishi mumkin. Birinchi savol matnning bosh da'vosi aniq aytilganmi. Ikkinchi savol har bir da'voga yetarli va tekshiriladigan dalil keltirilganmi. Uchinchisi savol qarama qarshi nuqtai nazar adolatli ko'rsatilganmi. To'rtinchisi savol metafora, savol yoki o'xshatish o'quvchini yashirin yo'naltirmayaptimi. Beshinchisi savol matn o'quvchiga xulosa chiqarish huquqini qoldirganmi.

Xulosa qilib aytganda, parlament reportajlari va tahliliy maqolalarida ritorik usullar va argumentatsiya o'quvchi fikriga ta'sir qiluvchi asosiy vosita hisoblanadi.

⁷George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press, 1980.

⁸Robert M. Entman, "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm," *Journal of Communication* 43, no. 4, 1993.

Kovach va Rosenstielning ta'kidlashicha, jurnalistikaning asosiy sadoqati fuqarolarga bo'lib, uning intizomi tekshiruvga tayanadi. Shu tamoyil argumentatsiyaga ham tegishli, ya'ni ishonitirish usuli o'quvchining o'zi tekshirib, xulosa chiqarish imkonini kamsitmasligi kerak. Reportaj bilan tahliliy maqola o'rtasidagi farq jurnalistga o'z maqsadiga mos yo'l tanlashga yordam beradi. Maqsad jamoatchilikni qonun muhimligi haqida xabardor qilish bo'lsa, reportajning hissiy kuchi foydali, qonunning foydasi va zarari haqida mulohaza yuritish bo'lsa, tahliliy maqolaning ochiq argumentatsiyasi ma'qul. Kelgusida o'zbek tilidagi parlament matnlari korpusini tuzib, bu usullarning haqiqiy qo'llanish darajasini o'rganish va ritorik usullarning o'quvchi qabuliga ta'sirini tajriba orqali o'lchash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotle. On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse / transl. by G. A. Kennedy. New York: Oxford University Press, 1991.
2. Eemeren F. H. van, Grootendorst R. A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
3. Entman R. M. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm // Journal of Communication. 1993. Vol. 43, No. 4.
4. Kovach B., Rosenstiel T. The Elements of Journalism: What Newspeople Should Know and the Public Should Expect. New York: Crown Publishers, 2001.
5. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Perelman C., Olbrechts-Tyteca L. The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1969.
7. Toulmin S. E. The Uses of Argument. Cambridge: Cambridge University Press, 1958.
8. Walton D., Reed C., Macagno F. Argumentation Schemes. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.